

Kilmingumo sampratos trajektorijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: kilmė ir dorybė

Karolis Čižauskas

Doktorantas

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas

Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra

El. paštas: karolis.cizauskas@if.vu.lt

Orcid: <https://orcid.org/0009-0002-4675-2788>

Santrauka. Šiuo tekstu siekta nagrinėti ir išskirti XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje funkcionavusias kilmingumo sampratas. Išskirtini du pagrindiniai kilmingumo kategorijos aspektai – kilmė ir kilnumas (dorybė). Juos permąstė ir svarbiais, pagrindžiančiais išskirtinę padėtį, laikė tiek luomo nariai, tiek intelektualai kritikai. Kilmė ir kilnumas lygia greta funkcionavo tiek nusakant narystę luome (kilmė – įprastai, o kilnumas kaip prielaida nobilitacijai), tiek grupės savimonėje (kilnumas arba siekiamybė, arba prigimtai būdingas kilmingajam). Šių dviejų kilmingųjų visumai svarbių elementų pagrindu visas kilmingųjų luomas pasiūlytas apibūdinti kaip „kilnuomenė“.

Reikšminiai žodžiai: kilmingieji, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Andrius Volanas, diskursas, dorybė.

Notions of Nobility in the 16th Century Grand Duchy of Lithuania: Lineage and Virtue

Summary. The aim of this text is two-fold. Firstly, a general view of terminological difficulties arising when attempting to name nobility as a whole is presented with the main issue to be faced is the fact that terms such as ‘bajorija’ (a Lithuanian term) or ‘szlachta’ (a Polish one) simultaneously denote a specific and smaller subclass of nobility. Therefore, the Lithuanian neologism ‘kilnuomenė’ has been presented and introduced. It is justified as etymologically bearing two significant notions which were core to the nobility – that of *lineage* plus *nobleness* (by nobility, we mean here a ‘noble’ quality of personality character, a virtue). Secondly, departing from this proposed concept of nobility, a historical enquiry and analysis have been carried out whose main purpose was that of demonstrating how both lineage and nobleness (*via* virtue) functioned in defining membership in the group and acting as an important element of self-representation.

Keywords: nobility, Grand Duchy of Lithuania, Andreas Volanus, discourse, virtue.

Įvadas

Lietuvos Didžiai Kunigaikštystei (toliau – LDK) skirtose istoriografijoje vis bandoma susigvyventi su privilegijuotojo ir kilme grįsto valdančiojo visuomenės sluoksniu, lietuviškai įprastai vadinamo „bajorija“, terminologinėmis problemomis. Nors atskiru specializuotu tekstu problema, regis, nepostuluota, tačiau ji reflektuota ar anticipuota gausybėje istorikų tekstų¹. Sąvokinis keblumas yra keliabriaunis, o diskusijai daro įtaką istoriografinė ir šaltinių daugiakalbystė bei sąvokos aprėptis. Viena vertus, ne kartą aptartas tokios grupės, arba luomo, vidinis nevienalytiškumas; ji susidėjo iš sluoksnių, galimų grupuoti rango, pareigybinio, valdžios ir tarnavimo, regioninio, jurisdikcinio, teisių ar, žinoma, turto cenzais². Įprasta išskirti keletą aiškiau apčiuopiamų pogrupių: kunigaikščius, diduomenę (poniją, o vėliau galbūt oligarchus³) ir likusius smulkesnius kilminguosius (šlėktą, bajorus, žemionis etc.). Simptomiška, kad simultaniškai pasitelkiamų grupės dalių vardų gausa, beje, būdinga ne tik analitinei istorikų, bet ir amžininkų vartosenai⁴. Antra vertus, nepaisant suvokto grupės detališkumo ar paskirų detalių daugiavardiškumo, egzistuoja aiškus poreikis „skėtiniam“ terminui, kurio žymyns būtų įvairių kilmingųjų visuma. Lietuviakalbėje istoriografijoje dažnai pasitelkiamas terminas „bajorija“⁵; o, pavyzdžiui, nelietuviakalbiuose tekstuose, parašytuose anglų, lenkų ar net rusų kalbomis, visumą įprasta apibūdinti vokiškosios kilmės lenkiškojo *szlachta* ar *szlachectwo* vediniais⁶. Taigi nusakyti visumai pasitelkiamas dalies vardas. Šitaip vis tveria ydinga situacija, kaskart reikalinga išlygų dėl vieno ar kito kuopinio termino pasitelkimo. Trečia vertus, toks terminų detališkumas veda kitos opos link – tokių istorinių sąvokų kaip „bajoras“ ar net „ponas“ devalvacijos laike⁷. Tad, net jei gu anokią, sinekdochišką, „bajorijos“ ar „šlėktijos“ terminų vartoseną ir būtų galima kaip nors pateisinti, tai svarstant apie nusakymą visumos, tveriančios ir besikeičiančios laike, padėtis tik tampa paradoksali. Diachroninio sąvokos pasitelkimo problemą gali iliustruoti toks klausimas: ar LDK kilmingųjų visumą vadinti „bajorija“ yra pagrįsta, kai jau XVI a. antrojoje pusėje „bajoras“ vis labiau siejamas su neprivilegijuotomis, nekilmingojo, būklėmis, o XVIII a. taip vadinti net ir valstiečiai? Apsistojus prie „šlėktos“ ar „šlėktijos“ sąvokos, tokia problema, beje, niekur nedingtų. Tokia yra pirmoji, nors savo uždaviniu iš tiesų antrinė, šio straipsnio problema.

¹ Rinktinės literatūros pozicijos bus pasitelktos ir nurodytos toliau gvildenant problemą.

² Žr.: R. Petrauskas, 2001, p. 322–325; G. Błaszczyk, 2002, p. 200–210; A. Zakrzewski, 2015, p. 24–35; J. Kiaupienė, R. Petrauskas, 2009, p. 226–234; J. Kiaupienė, I. Lukšaitė, 2013, p. 286–289; E. Gudavičius, 1999, p. 347–350.

³ Naujesni G. Sliesoriūno svarstymai dėl šios sąvokos aplikacijos XVI ir XVII a. vertinimui: D. Baronas et al., 2022, p. 165–170.

⁴ Dėl žemionio, šlėktos, bajoro, riterio terminų XVI a. pirmoje pusėje: E. Gudavičius, 2002b, p. 155–159.

⁵ K. Avižonis, 1940, p. 8, 37: sąvoka aprėpia tiek „magnatus, didikus, apskritai visą aristokratiją“, tiek „šlėktą arba šiaip bajorus“; J. Kiaupienė, 2003, p. 70: tokiu terminu naudotasi nusakyti visą luomą; E. Saviščevas, 2010, p. 54–55: sąvoka pasitelkiama kaip pakaitalas neutraliam „kilmingojo“ terminui, nurodančiam visus privilegijuotosios grupės narius.

⁶ „Stan szlachecki“, „szlachectwo“ – G. Błaszczyk, p. 200; „szlachta“ – A. Zakrzewski, 2013, p. 66–69; „шляхта“ arba „сословие шляхетское“ – М. Любавский, 1900, p. 428–508; „shliakhta“ (referuojant į rusėnų kalbon absorbuotą polonizmą) – R. Frost, 2015, p. 307–308.

⁷ K. Jablonskis, 1979, p. 19; J. Jurginis, 1962, p. 109, 240; J. Kiaupienė, I. Lukšaitė, 2013, p. 288; A. Грыцкевич, 2007, p. 297; J. Szymański, p. 79 (kontekstui plg. sąvokos *nobilis* degradaciją XVIII a. Lenkijoje).

Antroji teksto problema susijusi su siūlomu pirmosios sprendiniu, o šis yra toks: jeigu bet kuriam luomo nariui tinkamos sąvokos „kilmingasis“ vartoseną istoriografijoje jau tapo įprasta⁸, kodėl nepabandžius kuopinio termino išausti jos pagrindų? Todėl kilmingųjų visumą siūloma vadinti „kilnuomene“⁹. Kodėl? Pirma, sąvoka derėtų su jau įprastais „kilmingojo“ ir „kilmingumo“ terminais. Antra, toks neologizmas etimologiškai sutalpina dvi šiai grupei kertines kategorijas – kilmę ir kilnumą¹⁰.

Šių dviejų aspektų fundamentalumą rūpimai grupei atskleisti ir pagrįsti šis tekstas pirmiausia ir yra skirtas, o siekis išsiūlyti naują terminą nėra esminis, nors ir konsekvenciškas. Taip, be to, atsiliepsima į gana neseniai pasirodžiusią kolektyvinę nuomonę dėl esą stingančio tyrėjų dėmesio luomui, jo funkcionalumui etc.¹¹ Šitaip kilmingųjų visumą tirtiną per pačią kilmingumo sampratą analizę. Tekstu siekiama atskleisti kilmingumo sampratą trajektorijas XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kurių aprėptis – nuo kilmės iki kilnumo. Šių dviejų kilmingumo „polių“ raiškos laukai – narystės grupėje (luome) ir grupės (savi)refleksijos klausimai. Tokius siekius realizuoti imsimsi dviem pagrindinėmis teksto dalimis ir uždaviniais. Pirma – teisiniuose šaltiniuose reglamentuotos „kilmingumo išvedimo“ (rusėn. *выводъ шляхетства*, lot. *probatio nobilitatis*), t. y. įrodymo, procedūros, bylų dėl kilmingumo ir nesantuokinių palikuonių kilmingumo klausimo analizė; tuo siekiama atskleisti genealoginės kilmės svarbą tiek narystei grupėje, tiek grupės narių savimonei. Antra, dėmesys bus sutelktas į kitą minėtos trajektorijos pusę – kilnumą, kuris turėtų būti susiejamas su amžininkų mąstymu apie dorybės svarbą nusakant kilmingumą; šis dėmuo atskleisimas, viena vertus, pasitelkiant intelektualinę kultūrą ir intelektualinį diskursą reprezentuojančius šaltinius, pirmiausia ir daugiausia, Andriaus Volano samprotavimus apie kilmingumą (randamus veikale „Apie politinę arba pilietinę laisvę“, 1572 m.); antra vertus, atkreipiant dėmesį į kilnumo ir dorybės sąsają praktinėje kilmingumo realizacijoje – nobilituojant nekilingąjį.

Mat LDK skirtoje istoriografijoje šiaip jau tyrimų kilmingiesiems nestinga, didelės svarbos yra ribos tarp to, kas dalykinėje gausoje čia ir dabar probleminamiems klausimams aktualu, o kas – ne, nubrėžimas. Pirminės svarbos – Edvardo Gudavičiaus tekstai, kuriais analizuotas kilmingųjų luomo formavimosi procesas ir konstatuotas „kilminės bajorystės“ ir „kilminio bajorystės principo“ išgalėjimas XVI a. pradžioje¹². Tiesa, nors kiek kitokia formuluote, veikiau perpasakodamas pavienės kilmingumo bylas, prie panašios išvados priėjo ir Matvejus Liubavskis¹³. Kilmės svarbą Žemaitijos bajorams aptarė

⁸ Įprasto pasitelkimo pavyzdžiai: R. Petrauskas, 2017, p. 51, 54 ir kt.; E. Saviščevas, 2016, *passim*; A. Railaitė-Bardė, 2020, *passim*. Kita vertus, kritinė nuomonė: „<...> žodis *kilmingasis* atrodo perdėm griozdiškas bei sunkiai suprantamas <...>“, todėl preferuotina „bajoro“ ir „bajorijos“ sąvoka (E. Saviščevas, 2010, p. 54).

⁹ Regis, vienintelis tokio neologizmo vartosenos lietuvių kalboje atvejis, tiesa, neišplėtotas: „Socialiai metropoliją „ikūnijo“ ir valstybingumo ašį sudarė lietuvių kilnuomenė, ilgainiui tapusi bajorų politinės tautos branduoliu <...>“ (A. Dzermantas, 2011, p. 51). Neologizmą pasitelkę vertėjas Dainius Razauskas, juo veikiausiai išversdamas pranešime baltarusių kalba originaliai vartotą sąvoką „набiлiтэ́т“ (2010 m. konferencijoje skaityti pranešimai išleisti buvo vėliau): A. Дзермант, 2014, p. 139. Už nuorodą į tekstą baltarusių k. dėkoju Dominykui Avižiniui.

¹⁰ Žodžių „kilmė“, „kilnumas“, „kilmingumas“ sąsaja: W. Smoczyński, 2007, p. 286.

¹¹ D. Baronas et al., 2022, p. 11.

¹² Pasiūlyta formuluotė: E. Gudavičius, 2002a; E. Gudavičius, 2002b.

¹³ М. Любавский, 1900, p. 436–444.

Eugenijus Saviščevas¹⁴. Kilmingumo ir kilme grįstos genealoginės savimonės ir mąstymo ryšį nušvietė Rimvydas Petrauskas¹⁵. Gana neseniai A. Volano kilmingumo sampratą nagrinėjo ir kilmingojo būklę su elgsena per garbės prizmę atidžiau susiejo Povilas Dikavičius¹⁶. Svarbūs, be to, ir platesnio geografinio, taigi su Abiejų Tautų Respublika (toliau – ATR) susiję tyrimai. Dar XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje veikęs Władysław Smoleński konceptualizavo ATR kilmingųjų savimonę, kaip pasižyminčią mąstymu apie įgimtą dorybę ir pranašumą¹⁷. Jau XXI a. Sławomiro Baczewskio kilmingumo sąvokos raiškų XVI a. vidurio–XVII a. poleminėje ir poetinėje lenkų raštijoje tyrimas atskleidė kartinę dorybės kategorijos svarbą kilmingumo diskursui¹⁸. Tai, žinoma, tik kai kurie svarbesni ir šįkart aktualesni istoriniai tyrimai, kurių idėjos ar išvados padeda rėsti ir šio tyrimo argumentus.

„Iš vieno kraujo“: kilmė

Kilmingumas, kaip specifinė individo būklė, neatsiejamas nuo savo socialinės terpės. Būdingai ikimodernioms Europos visuomenėms, asmens rangą, teises, statusą, laisves, privilegijas ir kitokius bendruomeninius individo būties predikatus dažniausiai laidavo narystė grupėje. Nors ir galimas simuliuoti, kilmingumas yra (ir) teisinis faktas, o tai atveria galimybę patikimai apčiuopti ir grupę, ir narystę joje. Nors redukuoti patekimą ir priklausymą grupei tik į kilmės faktorių nebūtų intelektualiai sąžininga (svarbūs buvo ir žemėvaldos, karinės tarnybos ir kiti aspektai), tačiau tai buvo neabejotinai pirminis kriterijus.

Pirmąkart kilmingumo išvedimo (įrodymo) procedūra paskelbta 1522 m. Vilniaus seime ir įrašyta tarp birželio 5 ir 6 d. dokumentų¹⁹. Tiek ši, tiek vėlesnės procedūros modifikacijos savo esme bene tapačios lenkiškosioms, kurių pagrindinė užduotis – priklausymą luomui įrodyti, pirmiausia, kilmės tyrimu²⁰. „Apvalyti“ (rusėn. *очистити*) savo kilmę ir kilmingumą dažniausiai prirėkdavo įvairių konfrontacijų atvejais, kai būtinybę išsiginti sukeldavo išorinis apskųstojo individo statuso atmetimas. Tai galėjo varijuoti nuo siekio mokėti mažesnius galvapinigius nudaigotojo artimiesiems ar diskvalifikuoti bylos eigai neparankų liudytoją iki užmačios primesti kam nors savo valdžią lyg nekilmingam, etc. Nuostatuose numatyti du pagrindiniai priklausymo kilnuomenei įrodymai. Pirmasis – kitų kilmingų giminaičių paliudijimas, jog apšmeižtasis „iš vienos giminės nuo prosenelio, nuo senelio, iš vieno kraujo jiems yra brolis“, atliktinas dviejų ar mažiausiai vieno liudytojo. Stokojus kilmingumą prisiekti galinčių „brolių“, numatytas antrasis įrodymo būdas – rašytinis liudijimas²¹. Nepriklausomai nuo įrodymo būdo,

¹⁴ E. Saviščevas, 2010, p. 90.

¹⁵ R. Petrauskas, 2017, p. 71–75.

¹⁶ P. Dikavičius, 2022.

¹⁷ W. Smoleński, 1954.

¹⁸ S. Baczewski, 2009.

¹⁹ *Русская историческая библиотека*, т. 20, *Литовская метрика*, т. 1, Петербург, 1903 (toliau – RIB, t. 20, LM, t. 1), Nr. 388, p. 1114.

²⁰ J. Wroniszewski, 1997, p. 227–228.

²¹ RIB, t. 20, LM, t. 1, Nr. 388.

kilmingumą įrodyti turėjo... kilmingumas. Pagrindinė to prielaida – vertikali giminystės dimensija – kilmė, nuostatose dargi ištęsta iki trečios kartos ir įpavyzdinta krauju.

Procedūra atsidūrė ir Pirmajame Lietuvos Statute (toliau – PLS) (III, 11). Nors savo esme nuo ankstesnės ji nesiskyrė (t. y. kilmingumą grindė ankstesnis, pirmtakų, kilmingumas), kai kurie elementai pakito. Kaip liudyti galintys specifikuoti giminaičiai ir iš tėvo, ir iš motinos pusės – šitaip kilmės kriterijus detalizuotas ir susiaurintas. „[J]eigu giminė būtų išnykusi“, individo statusas galėtas paliudyti apylinkės kilmingųjų. Taigi, tiesa, tik kaip alternatyva ir dar ribotu mastu, pasirodė reikšmingas luomo savireguliacijos mechanizmas – narystė grįsta ir lygiaverčių pripažinimu. Nepaisant to, pripažinimo turinys buvo grįstas kilmė: statusą įrodinėjantis asmuo – „gimęs šlėkta“ (rusėn. *з роду шляхтич*, lot. *nobilis est ipse ex genere*). Nors šioje „išvedimo“ procedūroje kraujo kategorija prapuolė, iš esmės niekas nesikeitė²².

Savo pobūdžiu Antrajame Lietuvos Statute (toliau – ALS) įrodymo procedūra išliko tokia pati, tik atsidūrė naujoje vietoje (III, 16). Straipsnis taip pat pasipildė nauja klauzule: „[j]eigu taip pat kuris nors kilmingasis turėtų nekilmingą žmoną, tuomet žmoną ir vaikus savo su ja sau subrandintus savo kilmingumu sukilnina“ (rusėn. *шляхецтвом своим ошляхтитъ*)²³. Nepaisant motinos ar žmonos kilmės svarbos genealoginėje kilmingųjų savimonėje, kilmingumas pirmiausia sietas su agnatine giminyste²⁴. Likusi naujosios klauzulės dalis išvadą sustiprina: jeigu vedybomis sukilninta moteris liktų našlė ir paskui išeitų jau už nekilmingojo, tada savo statuso „garbę“ prarastų, nors su kilminguoju sugyventi palikuonys „tikrais kilmingaisiais“ išliktų. Taip įmanu išskirti situatyvų ir prigimtą kilmingumus. Visgi, net ir atsižvelgus į naująjį paragrafą, kilmingumo ir kilmės sąsaja tik dar labiau sutvirtinta, o abi kategorijos bene sutapatintos.

Bent jau kalbant apie įrodymo procedūrą, detalaus žvilgsnio Trečiojo Lietuvos Statuto (toliau – TLS) situacija nėra verta, mat niekas nepakito. Pats straipsnis bendroje skyriaus tvarkoje tik pasislinko (III, 19) ir pasipildė sankcija, skirta be pagrindo užgynusiajam kieno kilmingumą. ALS straipsnį papildęs kilmingojo ir nekilmingosios santuokos kazusas TLS buvo perkeltas į atskirai jam suformuotą straipsnį (III, 20)²⁵.

Statutuose kodifikuota kilmingumo išvedimo procedūra byloja apie keleriopą šįkart rūpimą narystės luome ir kilmės ryšį. Pirmiausia, nobilitacija – viso labo išimtis, apibūdinta atskiru straipsniu²⁶, o pagrindinis kriterijus – kilmė. Antra, pastaroji taip pat įgavo stiprų

²² *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, parengė Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius, Vilnius: Vaga, 2001 (toliau – „PLS, liet.“), p. 151–152; *Pirmasis Lietuvos Statutas*, t. II, 1 d. (tekstai senąja baltarusių, lotynų ir lenkų kalbomis) (toliau – „PLS, t. II“), Vilnius: Mintis, 1991, p. 114–115.

²³ <...> *Пакли бы тежъ который шляхтичъ нешляхтянку жону свою мель, тогда жону и дети свои зъ нею спложонье собою и шляхецтвом своимъ ошляхтитъ* <...> (*Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, аўтары Т. І. Дойнар, У. М. Сатолін, Я. А. Юхо, Мінск: Тэсей, 2003 (toliau – „ALS, rusėn.“), p. 85.

²⁴ Apie žmonos ir motinos svarbą genealoginėje giminės savimonėje ir savireprezentacijoje: J. Drungilas, 2024, p. 396–424. Plg. ir to svarbą heraldikoje, kai net trys iš keturių jungtinio herbo laukų liudija kognatinę kilmę: G. Jasiūnienė, 2019, p. 159–161.

²⁵ TLS III, 19: liudyti pristatyti kilmingieji turi prisiekti, kad apšmeižtasis <...> *есть природный а правдивый шляхтычъ* <...> (*1588 metų Lietuvos Statutas*, t. II – tekstas (J. Lappo) = *Литовский Статутъ 1588 года*, t. II – текстъ (И. И. Лаппо), Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1938 (toliau – „TLS, rusėn.“), p. 134; dėl nelygiavertės santuokos (III, 20): TLS, rusėn., p. 134–135).

²⁶ ALS III, 21; TLS III, 26. Visoje Abiejų Tautų Respublikoje nuo 1569 m. iki 1795 m. suskaičiuota „ne daugiau kaip 1400“ tokių aktų (H. Wisner, 1978, p. 135–136).

agnatinį atspalvį (būtent vyro kilmingumas lemia sutuoktinės ir palikuonių kilmingumą), kurį veikiausiai galima susieti su paraleliai vykusiais procesais giminės struktūroje ir bendru vyrų dominavimu (pirmiausia viešajame gyvenime)²⁷. Filiacinio narystės principo gajumą taip pat rodo kilmingojo būklės ir vertimosi amatais santykis (ALS III, 20; TLS III, 20, 24 ir 25)²⁸. Nepaisant gresiančio kilmingumo suspendavimo, jeigu kilmingieji „po to šinkavimu ar miesto amatu verstis nenorėtų ir uolektimi nematuotų, o sektų riteriškais savo protėvių darbais, tokie turi būti laikomi tikrais kilmingaisiais“ (ALS, III, 20)²⁹. Kiek paradoksaliai, tačiau tai darskiai išryškina genealoginį, esą kone prigimtinių šios būklės aspektą – luominės teisės ir laisvės individui apribojamos tik laikinai.

Kita kilmingumo įrodinėjimo klausimo pusė susijusi ne su procedūros ir kilmingumo kriterijų kodifikacija, o su nuostatų realizacija. Visgi, kas konstatuota nagrinėtų kilmingumo įrodymų reglamentavimo Statutuose pagrindu, pritinka ir kilmingumo išvedimo bylose aptinkamiems argumentams. Mat tokių bylų gausu, prasmės tą gausą vis perpasakoti nėra, taigi, aktualiausia – sudėti kai kuriuos akcentus: esminis faktorius, laidavęs kilmingojo statusą, buvo tokios būklės paveldėjimas³⁰. Taigi kilmingumo įrodymas sutapo su giminystės ar kilmės įrodymu. Tiesa, viena didžiausių pažymėtinų skirtibių tarp įrodinėjimo formų Statute ir aktualios teisenos – gajus rašytinio dokumento pasitelkimas ir po 1529 m. (PLS), taip pat įrodinėjant ir čiabuvių kilmingųjų statusą³¹. Tačiau svarbiausia, kas dokumentu įrodinėta.

1519 m., siekiant už nužudytą brolių Steponą prisiteisti kilmingojo galvos vertę, brolių Teodoraičių pristatyti kilmingi giminaičiai patvirtino savo bendrystę: <...> в поды им близкии, кровныи <...>. Kad šių kraujo kilmingumu dvejoti nėra nė kruopelytės pagrindo, pabrėžti turėjo ir pasitelktų giminaičių skaičius – Teodoraičiai paskirtu terminu „<...>“ pastatė keliasdešimt savo kilmingųjų brolių <...>³². Toks ir kiti panašūs atvejai byloja apie horizontalių giminystės ryšių gajumą ir teikiamą socialinę naudą, tačiau jie vis tiek buvo grįsti kilme iš bendro protėvio – brolystės garanto ir to paties kraujo šaltinio. Kilmingumo įrodymo pagrindu pasirinkus net ir nurodymą į kitados atliktą bajorišką karo tarnybą arba valstietiškų prievolių nevykdymą, principas per daug nekito, tarnybos vis tiek susietos su naryste giminėje ir įrodinėtoms pirmtakų istorijomis. Įtaigiausiai tai perteikia 1566 m. valakinio matavimo išprovokuotoje Eišiškių bajorų byloje išsakyti žodžiai: „<...>“ juk gi mes kaip mūsų protėviai seneliai, tėvai mūsų ir mes patys valdovui, jo mylistai karaliui, kartu su kitais savo broliais bajorais-šlėktomis žemės tarnybą tarnavome, į karą jojome.“³³

²⁷ Apie patriarchalinę laikotarpio šeimą: M. Bogucka, 1996, p. 52–57; J. Le Goff, N. Truong, 2018, p. 56–57. Kaip tokios padėties išraišką galima traktuoti ir sąlyginai retą moterų pasirodymą šaltiniuose: R. Petrauskas, 2024, p. 48–63; dėl giminės struktūrų pokyčių XV a. diduomenėje: R. Petrauskas, 2003, p. 103–117.

²⁸ ALS, rusėn., p. 86; TLS, rusėn., p. 134–137.

²⁹ ALS, rusėn., p. 86: apie kilmingųjų požiūrį į rankų darbą, prekybą ir t. t.: M. Bogucka, 1996, p. 126–134.

³⁰ М. Любавский, 1900, p. 439; E. Gudavičius, 2002a, p. 152; R. Petrauskas, 2001, p. 322–323.

³¹ Tai konstatuota jau: М. Любавский, 1900, p. 441–442.

³² Jono Mikalojaičio Radvilos sprendimas byloje dėl galvapiinių. 1519.06.26, Vilnius (toliau – RIB, t. 20, LM, t. 1, Nr. 87, p. 1351–1353). Be to, „brolio“ sąvoka bylos dalyvių pasitelkta laikotarpiui būdinga platesne prasme.

³³ Žygimantas Augustas patvirtina bajorystę kai kuriems Eišiškių bajorams. 1566.12.25, Gardinas. Cituotas tekstas iš dokumente pacituoto ankstesnio sprendimo: A. Dubonis, „Įdomesni dokumentai apie Lietuvos bajorus“, in: Lietuvos istorijos metraštis, 1998, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1999, Nr. 3, p. 179–184.

Išvirkštine klausimo apie kilmingumo ir kilmės santykį puse galima laikyti nesantuokinių palikuonių, arba pavainikių, statuso problemą³⁴. „Neteisėto guolio“, „benkartų“, „paklydėlių“ ir kitaip žeminančiai vadintų individų kilmingumo negarantavo net ir tiesioginė filiacija iš kilmingų tėvų. Vaikai, gimę iš nesantuokinių seksualinių ryšių, atsidūrė įtampoje tarp luominės narystės kriterijų ir bažnyčios siekio reguliuoti santuokos institutą³⁵. Nuodėmingas ir neteisėtas lytinis aktas, arba „suterštas guolis“ (rusėn. *нечыстова ложа сын*), „gadino“ kraują³⁶. Pavainikius aptarusių straipsnių vieta Lietuvos Statutuose (PLS (III, 12), ALS (III, 23), TLS (III, 28)) neatsitiktinė – kilmingųjų teisėms ir laisvėms skirtas III skyrius. Todėl straipsniai turėtų būti interpretuojami atsižvelgiant į tame pačiame skyriuje buvusias kilmingumo „išvedimo“ procedūras. Be to, atkreiptinas dėmesys, jog visais atvejais pavainikio būseną susieta su motina, šitaip kelintąkart įtvirtinant sąsają tarp kilmingumo ir agnatinės giminystės³⁷. Prikista paleistuviška kilmė grasė ne tik bloga reputacija, išvėdinimu, bet ir plebėjiška būkle³⁸. 1526 m. Lietuvoje lankęsis popiežiaus legatas Jonas Pranciškus suteikė dispensą dviem broliams iš Vosyliškių – Bonaventūrai ir Andriejui. Dokumentu ištaisyta nesantuokoje pradėtųjų „gimimo yda“ (lot. *defectum natalium*): broliai paskelbti lyg gimę iš teisėtos santuokos ir legitimuoti kaip galintys pretenduoti į paveldėjimą, laisves, garbes bei kitas teisėtiems palikuonims pritinkančias veiklas. Po dvejų metų (1528 m.) dispensą patvirtinus Žygimantui Senajam, buvo konkretinta, ką tai reiškia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste – teisėtą disponavimą kilmingojo titulu³⁹. Turbūt įspūdingiausia, tiesa, kiek išsprūstanti iš šio darbo chronologinių rėmų, istorija, bylojanti apie tą patį – 1603 m. Leono Sapiegos ir Jono Narbuto byla⁴⁰.

XVI a. pirmoje pusėje šaltiniuose pasirodė „prigimto kilmingojo“ (rusėn. *шляхичъ врожонныи, уроженныи*, lot. *nobilis generosus*) ar net „prigimto pono“ (rusėn. *вроженный пан*) sąvokos⁴¹. Tokių apibūdinimų pasirodymas ir gyvavimas neatsitiktinis – šis chronologiškai susijęs su, kaip siekiama pademonstruoti šiuo tekstu, vis glau-

³⁴ Pastaruoju metu aktyviausiai problematiką nagrinėja U. Jonaitytė, 2024, p. 19–37.

³⁵ M. Saczyńska-Vercamer, 2024, p. 45–46.

³⁶ Dėl skirtingų bažnyčios ir kilmingųjų požiūrių į nesantuokinius seksualinius santykius: D. Crouch, 2005, p. 133.

³⁷ PLS, t. II: p. 114–115; PLS, liet., p. 152; ALS, rusėn., p. 88; TLS, rusėn., p. 139–140. Taip pat: M. Jakulis, 2012, p. 44.

³⁸ Plg. TLS nuostatus „Apie pavainikio nužudymą“ (XIV, 32), kuriais tokio asmens „galva“ įkainota kaip nekilmingojo (TLS, rusėn., p. 502–503).

³⁹ Žygimantas Senasis patvirtina broliams Bonaventūrai ir Andriejui suteiktą popiežiaus legato dispensą. Vilnius, 1526.06.02/1528.05.30: Žygimanto Senojo patvirtinime: <...> *dignos esse foreque declaramus per praesentes literas, eosdem fratres supplicantes circa titulum nobilitatis de plenitudine potestatis nostrae regiae* <...> (LM: *Knyga Nr. 14 (1524–1529)*, Nr. 916 (813), p. 397–398).

⁴⁰ Plačiau apie ją: M. Jakulis, 2012, p. 46–47.

⁴¹ 1513 m. Žygimanto Senojo sprendime Goniondzo žemionims dėl pavaldumo Mikalojui II Radvilai (1529 m. transumpt) pasitraukti nuo pono valdžios gali tie, kurie *будучи врожоннымъ шляхтицъ* (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 1-96); dėl „prigimusio pono“ žr. 1536 m. dokumento koroboracinėje dalyje nurodytus testatorius: <...> *а врожонныи панове, панъ Лавърынъ Ятольтовичъ, а панъ Гринъко Костевичъ* etc. etc. <...> (LM: *Knyga Nr. 19 (1535–1537)*, *Užrašymų knyga 19*, parengė Darius Vilimas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2009, Nr. 24, p. 78).

desniu kilmingumo ir kilmės kategorijų ryšiu⁴². Iškalbinga ir 1413 m. Horodlės privilegijos „redagavimo“, veikiausiai atlikto kažkada XVI a., istorija. Paragrafą, specifikavusį privilegijos recipientus kaip tuos, kurie priėmė lenkų herbus ir buvo katalikai, pakeitė 1529 ir 1547 m. visuotinėse privilegijose pasirodžiusi klauzulė: <...> *qui sunt ex parentibus suis vere et ex antiquo nobiles*.⁴³ Kilmingumas – tai kilmė.

Ekvivokacija: kilnumas

„Taigi, kaip teigia daugelis žmonių, aptariamojo kilmingumo labai svarbus, be kitų, privalumas yra tai, kad tos dorybių sėklos, kurias turėjo senoliai, atgimsta palikuonių prigimime <...>“, – šitaip savo traktato „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ (1572) dalyje, skirtoje klausimui, kas yra *nobilitas*, rašė A. Volanas⁴⁴. Mąstytojas nusakė vienalaikę opiniją, kurios šerdis – saitas tarp prokreacijos ir prigimties. Nors, neginčytina, galimi suprasti ir simboliškai (bet vienodai ir negalimi interpretuoti be simbolinių poprasmių)⁴⁵, tačiau kraujas ar sėkla buvo pasitelkiami ir kaip giminystės sąvokos. Negana to, jos buvo įmanios paaiškinti jomis susietų individų individualumą vienas kito atžvilgiu, t. y. skirtybės ar, šiuokart svarbiau, panašumą ir bendrystę⁴⁶. Pastaruosius (individualumo) aspektus prigimties kategorija aprėpė ir atliepė – ja nusakyti asmens bruožai, polinkiai, talentai ir dorybė⁴⁷. Tokiu požiūriu ponams ir jų atžaloms dominuojanti būklė derėjo ne (tik) dėl privilegijos, bet (ir), „nes paprastai šio luomo žmonėms įgimta dora bei narsumas labiau nei kitiems yra būdingi“, – šitaip „Lenko pasikalbėjime su lietuviais“ (1564 m.) tikino retorinė lietuvio figūra⁴⁸. Tokia kilmingumo genealogija – jau bene kilmingumo genetika, kuri fenomeno svarstymą artina prie fiziologijos, eugenikos, biologijos ir rasi(sti)nių kontekstų⁴⁹. Dera pažymėti, kad tokio pobūdžio kilmingumo diskursas, kurio autoriai siūlydavo

⁴² Net ir nobilitacijose teigiama, kad naujakilmiai nuo tol turi būti laikomi <...> *за правую и добре врожденую илхыту* <...> (Turovo ir Pinsko vyskupo Vasijano Kapličiaus ir jo sūnų nobilitacija. Vilnius, 1540.09.04: *LM: Knyga Nr. 24 (1540–1544). Užrašymų knyga 24*, parengė Artūras Dubonis, Darius Antanavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023, Nr. 49, p. 88–89).

⁴³ Redaguota Horodlės privilegija: *LM: Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, parengė Darius Antanavičius ir Algirdas Baliulis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, Nr. 2.2, § 15, p. 45. Originalioji: *1413 m. Horodlės aktai. Dokumentai ir tyrinėjimai = Akty Horodelskie z 1413 roku. Dokumenty i studia (Lietuvos užsienio politikos dokumentai (XIII–XVIII a.))*, sudarė / pod redakcją Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak, Vilnius–Kraów: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, Nr. 3, p. 37–42). 1529 ir 1547 m. privilegijos: M. K. Любавский, 1915, § 17, p. 346; § 18, p. 356. Apie manipuliaciją Horodlės aktų tekstu: D. Kuolys, 2009, p. 86–89, p. 132.

⁴⁴ A. Volanas, *Rinkiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 68, 134. Pateiktas kiek pakoreguotas vertimas – *virtutum* išversta kaip „dorybių“, o ne „šauknumo“ (taip ir kitur).

⁴⁵ S. Teuscher, 2013, p. 85.

⁴⁶ Giminystės prasme „sėkla“ (lot. *semen*) itin plačiai pasitelkta Biblijoje, tokia prasme vėliau perimta ir Viduramžių autorių (A. Guerreau-Jalabert, 2013, p. 74).

⁴⁷ Rusėniškasis *прирождение: Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, t. 28, Мінск: Беларуская навука, 2008, p. 436–437.

⁴⁸ <...> *ktoremu stanowi cnotha dzielność więcej wrodzona pospoliecie iest* („Lenko pasikalbėjimas su lietuviais“, in: *Šešioliktojo amžiaus literatūra. Senoji Lietuvos literatūra*, 5, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 137 (liet. vertimas), p. 220 (lenkiškai)).

⁴⁹ Rasi(sti)nis apibūdinimas įmanus dėl to, jog, grindžiant numanomą viršenybę, operuojama būtent „natūralistiniais“, o ne kultūrinės sferos argumentais (edukacija, papročiai ir kitos socialinės įtakos) kaip šovinizmo atveju: B. Isaac, J. Ziegler, M. Eliav-Feldon, 2009, p. 12; taip pat: R. C. Hoffmann, 2008, p. 149–171.

savotišką biologiškai deterministinį elito modelį, nėra neįprastas reiškinys paskiroms Europos dalims ir laikotarpiams: tiek Brandžiaisiais viduramžiais, tiek jau Ankstyvųjų naujųjų laikų metu⁵⁰, o kai kas panašaus pastebėta ir Abiejų Tautų Respublikos kontekste⁵¹. Be galo svarbu, kad čia fiksuotinas pačios kilmingumo sąvokos slinkis ar prasiplėtimas: kilmingumu nusakyta ne tik socialinė pozicija, bet ir etinė individo vertė, sietina su dorybe (lot. *virtus*, rusėn. *цнота*, lenk. *cnota*)⁵².

Prieš tai cituotas A. Volanas, beje, buvo tokio požiūrio į kilmingumą oponentas, o ne proponentas (kaip neteisingai interpretavo W. Smoleńskis)⁵³. Garsusis reformatas tokį požiūrį paminėjo tik jo paneigimui: „<...> išvesti taisyklę, kad visad vyksta pagal šį gamtos dėsni, yra tuštesnis dalykas nei to teiginio nepagrįstumo aiškinimas.“⁵⁴ Savo traktate autorius kilmingumo klausimui skyrė dvi neilgas dalis – 7 skyrių („Kas yra kilmingumas ir kokia jo kilmė“) bei 8 skyrių („Kilmingumo prasmė dabar kitokia nei buvo senaisiais amžiais“). Nors neseniai atidžiau A. Volano traktatą (taip pat ir kilmingumo klausimu) savo disertacijoje išnagrinėjo Dikavičius⁵⁵, pastaruoju autoriumi kiek pasiremiant, reformato požiūrį vis tiek dera išskleisti bent kiek plačiau.

Sekdamas Aristoteliu, A. Volanas kilmingumą apibrėžė kaip būseną, susidedančią iš turtų ir dorybės (taigi šių laiduojamą išskirtinę visuomeninę padėtį). Ši padėtis, arba „garsingumas, kuris tarsi kokia paveldima teise perduodamas palikuonims“, savaime problemos nekeltų, tačiau, kaip bandė nurodyti A. Volanas, tokia socialinės būklės ir įtakos perdavimo–perėmimo procese bene svarbiausias iš komponentų – dorybė (lot. *virtus*) – dažnai pasimeta, todėl dorybingo ir turtingo kilmingojo įpėdiniai perima turtą, o patys anokia dorybe nebepasižymi. Tokį kilmingumą, „<...> tą mums įprastą, kuris remiasi vien senolių reputacija <...>“, tuomet egzistuojant A. Volanas ir konstatavo. Ir nors kilmingumo instituto, kaip tokio, neneigė, traktavo jį istoriškai (vienoks jis buvęs romėnų laikais, dabar dar kitoks), o luomų išardyti neragino⁵⁶, A. Volanas pirštu bedė į padėties trūkumą: paveldėjimo teise grindžiamas kilmingojo būklės perdavimas užtikrina turtų ir narystės luome tradiciją, tačiau negali garantuoti kilmingųjų įpėdinius būsiant taip pat ir kilnius. Iš kur tada tas kilnuomenei kertinis elementas – dorybė? A. Volanas teigė: „<...> dorybė nei iš kilmingumo, nei prigimties (lot. *natura*) duodama, bet pelnoma mokymusi (lot. *studium*) ir darbu <...>.“⁵⁷ Šitaip prieinama prie vienos iš kertinių A. Volano idėjos

⁵⁰ Bendrai apie kilmingumo interpretacijos vektorius: J. Dewald, 2004, p. 16; nuomonė apie Europos Viduramžiams būdingą įsitikinimą įgimtu fiziniu ir moraliniu pranašumu: T. Evergates, 1987, p. 147; apie XV–XVI a. diskursą Italijoje: G. Delille, 2013, p. 127–129; apie Šiaurės Vakarų Europos situaciją Ankstyvųjų viduramžių pabaigoje ir Brandžiaisiais viduramžiais: D. Crouch, 2005, p. 125–129; D. Crouch, 2019, p. 227–234.

⁵¹ U. Świdarska-Włodarczyk, 2017, p. 51–52; D. Baronas et al., 2022, p. 29; W. Smoleński, 1954, p. 3, 15; D. Śnieżko, 2018, p. 115.

⁵² Europos amžininkų diskusijose apie tai, kas yra *nobilitas*, dorybė buvo būdingas elementas (S. Baczewski, 2009, p. 13–14; C. Wittig, 2022, p. 15).

⁵³ W. Smolenski, 1954, p. 4.

⁵⁴ „<...> *Sed aliquam necessitatis omnibus imponere legem, ut perpetuo naturae sic omnes nascentur ordine, id vero vanius est, quam ut longa egeat refutatione <...>*“ (A. Volanas, *Rinktiniai raštai*, p. 69 (lot.), 135 (liet.)).

⁵⁵ P. Dikavičius, 2021, p. 109–144.

⁵⁶ I. Lukšaitė, 1976, p. 22–23; P. Dikavičius, 2022, p. 129 (žr. nuorodą Nr. 281), 131.

⁵⁷ *Quare cum ex nobilitate minime proveniat virtus, ut quae a natura non detur, sed studio et labore absolvatur <...>* (A. Volanas, *Rinktiniai raštai*, p. 71–72, p. 137 (lietuviškasis vertimas pakoreguotas K. Č.)).

dalių, kurią šis išgvildeno, veikiausiai, remdamasis tuo pačiu Filosofu, t. y. Aristoteliu. Dorybė – ne kažkas, kas priklauso individo manipuliacijai nepasiekiamai prigimties sričiai; dorybė tai – *habitus*, tai – kas pasiduoda formavimui, taigi įprotis ir elgsena, valios pastangomis įmanoma suformuoti „antroji prigimtis“ (lot. *secunda natura*)⁵⁸. Taigi A. Volanui kilmingumas – tai dorybė ir elgsena, todėl neatsitiktinai ir traktato 8 skyrius („Kilmingumo prasmė dabar kitokia nei senaisiais amžiais“) aptaria tai, kas kilmingajam pridera, o kas ne, kokios yra kilmingojo būseną reguliuojančios ribos (pvz., kaip traktuoti mechaninius darbus ir t. t.). Svarbu ir tai, jog tokia *nobilitas* traktuotė atveria duris įvertinti dorybę pasižyminčius, kilnius būdu ir darbais, tačiau aukšta kilme pasigirti negalinčiuosius – nobilitacijai, arba, kaip rašo A. Volanas, „dovanotajam kilmingumui“⁵⁹.

Metas atkreipti dėmesį į diskusijoms dėl kilmingumo įprastą kalbinį žaidimą, ekvivokaciją. Yra tiesa, jog lotyniškas žodis *nobilitas* etimologiškai su kilme ar pradžia nieko bendro neturi⁶⁰, tačiau tai iš dalies ir yra esmė. Tiek prigimtą kilmingojo išskirtinumą teigiant, tiek neigiant, *nobilitas*, kaip socialinė būklė, kilmingumas, yra sumainomas su *nobilitas*, kaip būdo bruožu, t. y. kilnumu. Toks semantinis lankstumas leidžia reikiamon kryptin pasukti pačią diskusiją ir į ją įvelti dorybės kategoriją, kaip esmingai reprezentuojančią kilnumą. Tiesa, tai reiškia, jog kilmingųjų institutas, išlaikęs jau minėtą diskursą apie prigimtą išskirtinumą, dorybę tiesiog įkomponuodavo kaip tos pačios sistemos elementą. Struktūriškai situacija nėra išskirtinai būdinga nei tik LDK, nei tik XVI a., nei tik Ankstyviesiems naujesiems laikams. Kiek ir kur besusiformuodavo socialinių santykių konjunktūra, kai narystė privilegijuotojoje kilmingųjų grupėje transformuodavosi į grįstą kilme, tiek pasirodydavo tokios *nobilitas* sampratos kritika. Savo šaltiniais bei akcentais ji nebuvo vienalytė: kai kuriais atvejais ji buvo socialinio pobūdžio ir grįsta teologine perspektyva (talpiausiai šią išreiškė kritinis klausimas: kaip gali būti, kad vieno bendro žmonijos tėvo, Adomo, vaikai nėra lygūs?), tačiau dažniausias ir gajiausias tokios kritikos variantas – teiginys, jog kilmingumas – ne kilmė, o dorybė (lot. *virtus*)⁶¹. Iš romėniškosios literatūros perimtas toposas, įprasčiausiai grįstas Juvenalio žodžiais *nobilitas sola est atque unice virtus*, buvo imliai recipuotas Viduramžių literatūros⁶². Idėja neliko izoliuota raštijoje, o pasireiškė ir praktiniu lygiu: ilgainiui ši klasikinio paveldo mintis sulieta su krikščioniškuoju požiūriu tapo iš kilmingojo tikimosi būdo, elgsenos, manierų visuma⁶³. Taigi *noblesse oblige*.

Naujas debatų dėl kilmingumo gūsis fiksuotinas paprastai su Viduramžių pabaiga ir Ankstyvųjų naujųjų laikų (arba Renesanso) pradžia siejama laikotarpiu – XV a. antrąja puse–XVI a. Nors sąvokos „dorybė“ turinys kai kuriuose kontekstuose ir pakito⁶⁴, argu-

⁵⁸ S. B. Smith, 1986, p. 14; C. Wittig, 2022, p. 24–25. Panašiai (kaip *nuoga obliczia*) A. Volano „prigimties“ sampratą interpretavo ir Dainora Pociūtė, tiesa, iš tarpkonfesinės (katalikų ir protestantų) polemikos perspektyvos: D. Pociūtė, 2000, p. 26–27.

⁵⁹ A. Volanas, *Rinkiniai raštai*, p. 73: <...> *donative recte nominetur* <...>.

⁶⁰ Sąvokų *nobilis* ir „kilmingasis“ ryšys LDK kontekste svarstytas: E. Saviščevas, 2010, p. 55–56.

⁶¹ Apie kritiką ir jos raišką: D. Crouch, 2005, p. 148–155; C. Wittig, 2022, p. 15. Taip pat apie kritiką iš nekilmingųjų, arba valstiečių, perspektyvos, įtraukiant pavaldumo kvestionavimą: P. Freedman, 1999, p. 59–85.

⁶² E. B. Curtius, 2013, p. 179–180.

⁶³ C. Wittig, 2022, p. 15–22, p. 172–179, 187–191.

⁶⁴ D. Kuolys, 1992, p. 23.

mentų struktūra ir tikslas nepasikeitė. Be to, kad reaguota į struktūrinių LDK visuomenės pokyčių išdavas, A. Volano atveju privalu konstatuoti ir Lenkijos Karūnos, iš kurios buvo kilęs, svarbą – tiek sociumų ir jų opų panašumo, tiek intelektualinių įtakų lygmeniu. Nors A. Volanas pats to nenurodė, žinoma, kad ir kokią didelę įtaką jam padarė 1557 m. A. Fryczo Modrzewskio *de Republica emanada* – ypač požiūrių į lygybę prieš įstatymą ir kilmingųjų prerogatyvų klausimais⁶⁵. Galiausiai, po 1569 m. nemažai bėdų tapo bendros. Dar viena kilmingumo ir dorybės susiejimo prielaida ir paskata Lenkijoje, beje, aplikuotina ir LDK, – kilmingųjų dominavimas ir tokios būklės susiejimas su pilietyste, *ergo* debatai apie valstybę kone visada buvo debatai ir apie kilmingumą, o dorybės kategorija juos siejo⁶⁶. Todėl XVI a. Lenkijos Karūnos literatūroje, tiek poezijoje, tiek politiniuose traktatuose, kilmingumo ir dorybės santykio tematika itin gausi⁶⁷. Esmingiausia tai, jog vienu ar kitu atveju – dorybė kilmingajam vis tiek privalomas atributas, nes jis arba paveldėtas, arba be dorybės kilmingasis – prastas.

Tačiau ar kilmingumo, kaip dorybės, pripažinimas pasibaigdavo su intelektualių kritikų traktatų puslapiais? Ar paveldimu kilmingumu grįšta visuomenė, besididžiuojanti savo dorybe, pripažindavo šią kitiems, plebėjiškos kilmės, asmenims? Turbūt kaip to išraišką derėtų traktuoti nobilitacijas (ar bent jau taip rodosi pažvelgus į juose pateikiamus sukilninimo akto motyvus). Tiek ALS, tiek TLS turėjo atitinkamus straipsnius (ar jų dalis), skirtus nobilitacijai; o PLS klausimas neaptartas. ALS, III, 21 („Apie paprastus žmones, kada gi garbės ir būklės paaukštinimą už pakankamus nuopelnus gali turėti“) prerogatyva numatyta valdovo galiai. Straipsnio kontekste nobilitacija paliečiama tik deklaravus valdovo pareigą saugoti kilmingųjų luomą „<...> nuo visokios nepagarbos iš prasto luomo žmonių <...>“ (rusėn.: <...> *постерегаючи всякого обелжения стану шляхецкого от людей простого стану <...>*). Taip teisės raide numatytas veiksmo išimtinumas, o apie jį patį ir jo motyvaciją tepasakyta: <...> *окромь особенное ласки и надарения отъ верхности нашею господарское <...>*⁶⁸. TLS, III, 26 situacija kone tapati, nobilitacija taip pat paminima kilmingųjų ir teisių išsaugojimo kontekste, jos išimtinumas ir valdoviška privilegija aiški. Tiesa, pridėtas kriterijus, kas tokio „garbės paaukštinimo“ gali tikėtis: <...> už viešus, garsius ir riteriškus tarnavimus, parodytą drąsą prieš mūsų priešus <...>“ (rusėn.: <...> *за явными, значными и рыцерскими послугами, мужествомъ, оказанымъ противъ неприятелемъ нашимъ <...>*)⁶⁹. Taigi nuopelnai bendrajam reikalui su atskiru akcentu, skirtu karo tarnybai. Svarbu, kad karinė narsa taip pat galėjo būti suvokiama kaip dorybė⁷⁰.

Ieškoti dorybės idealo realizacijos ir ją rasti galima nagrinėjant nobilitacinius dokumentus. Vienas įtaigiausių ir talpiausiai šiuo klausimu suformuluotų – 1533/1534 m.

⁶⁵ Iš kitų įtakų išskirtini Ciceronas, Šv. Augustinas, Aristotelis ir stoikai (pvz., dėl požiūrio į prigimtinę žmonių lygybę), žr. P. Dikavičius, 2022, p. 109–144, 131. Dėl Modrzewskio minties panašumo (o ne receptijos) į A. Volano mintį: I. Lukšaitė, 1996, p. 35–36. Taip pat: S. Baczewski, 2009, p. 43–47.

⁶⁶ D. Pietrzyk-Reeves, 2020, p. 128–174; S. Baczewski, 2009, p. 13–52; P. Rzewuski, 2022, p. 41–42.

⁶⁷ Bendras, tačiau ne visas, spektras autorių ir jų veikalo aptariamas: S. Baczewski, 2009, p. 13–68.

⁶⁸ ALS, rusėn., p. 87.

⁶⁹ TLS, rusėn., p. 137–138.

⁷⁰ D. Kuolys, 1992, p. 23.

gruodžio mėn. Žygimanto Senojo atliktas sukilninimo aktas (nobilitacija). Dokumento arengoje galima aptikti dviejų lygių monarcho suteikiamus veiksmo paaiškinimus. Pirmas jų yra skirtas bendrai nobilitacijai *per se* pagrįsti:

Mat visagalis Dievas žmonių padermę teikiasi įvairiais būdais ir pagal darbus vertinti, o tarp žmogiškųjų gėrybių garbė ir kilnumas ne paskutinę vietą užima, tad karaliams ir kunigaikščiams privaloma, kad, kuriuos asmenine dorybe išsiskiriant arba darbais gerai nusipelnius aiškiai išvys, tuos kilmingumo puošnumu apdovanotų.⁷¹

Valdovui tad net prievolė rūpintis, kad dorybė neliktų nepastebėta ir neapdovanota. Tuoj po to motyvuojamas sprendimas tokią malonę suteikti Čižui: „<...> maloningai matydami dorybes ir ištikimybes [*sic!*], taip pat ištikimus Martyno Čižo Konstantinaičio iš Netečos patarnavimus <...>.“⁷² Tiesa, kas ir kokios tos naujakilmio dorybės, deja, nespécifikuojama, tačiau svarbu konstatuoti patį dokumente deklaruotą tokių kategorijų kaip dorybė ir kilnumas (rusėn. *шляхетность*) susiejimą su kilmingumu ir todėl jo pripažinimą prasčiokiškos kilmės individui.

Taigi, kalbant apie kilmingumą, kaip narystę luome laiduojančią būklę ir tos būklės sampratą, taip pat vienalaikius įsivaizdavimus apie tai, ir apie tokios grupės savimonę, konstatuotina, jog, greta kilmės faktoriaus, ne mažiau svarbus buvo ir dorybės (o per ją ir kilnumo) akcentavimas. Būdingas jis tiek patiems grupės nariams, tai siejant su paveldimu išskirtinumu, tiek tokios sampratos kritikams (pvz., A. Volanui), siekusiems ir manipuluoti kilmingumo sąvoka, ir, neabejotinai, koku nors būdu tą elitinę visuomenės dalį kreipti paties diktuočių godotinių elgsenų link. Savaime suprantama, istorikas gali konstatuoti tokių konceptų svarbą sociumo savimonei, tačiau ne teigti jais sekus ir svarstyti, ar tikrai doras buvo Martynas Čižas. Be to, šitaip uždara ir kilmės privilegija reguliuojama korporacija gebėdavo prisidengti meritokratine skraiste.

Išvados

Teksto pradžioje postulavus „kilnuomenės“ terminą, išskirti du visiems kilmingiesiems (ir jų visumai kaip tokiai) svarbūs elementai – kilmė ir kilnumas (ar dorybė bendriau). Šių dviejų kategorijų analizė priklausymo luomui kriterijų ir savimonės laukuose XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje leidžia daryti tokias išvadas: XVI a. imtą kodifikuoti kilmingumo „išvedimo“ (įrodymo) procedūra, pirmiausia pasirodžiusi 1522 m. Vilniaus seime, vėliau funkcionavo tiek Pirmajame (1529), tiek Antrajame (1566), tiek

⁷¹ *Когда Богъ всемогущий rozmaityми обычаими и поступы рожай людский розознавать рачить и межи людскимъ добрымъ честь и шляхетность не заднее мѣсто собе привлацають, и есть того потреба кролемъ и княжатамъ, ижъ которыхъ albo цнотю некоторою особливою преложенныхъ, albo в добре заслужонныхъ речахъ добре а стале справуючы, ясне убачать, тыхъ знаменитосью шляхетства помножаютъ (LM: 8-oji Teismų bylų knyga (1533–1535), parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, Nr. 366, p. 172–173). Dokumento išdavimo data iki galo neaiški: eschatokole nurodomi 1533 m., tačiau 27-ieji Žygimanto Senojo karaliavimo metai (tad 1534 m.), dokumentų registre – taip pat 1534 m.*

⁷² *<...> мы, маючи ласкавый възглядъ на цноты и верности, и тежъ на верные послуги Мартина Чижа Костягиновича зъ Нечеы <...> (ten pat).*

Trečiajame (1588) Lietuvos Statutuose. Nepaisant minimalių procedūros pokyčių, savo esme ji išlaikė vertikalios giminystės (kilmės) centriškumą įrodant kilmingojo statusą; procedūros redakcinė evoliucija pasižymėjo agnatinės giminystės akcentavimu. Greta to procedūrą aprašančiuose ir kai kuriuose „gimininguose“ Statutų straipsniuose galima išskirti prigimtą (lot. *ex genere*) kilmingumą, besiskiriantį nuo situatyvaus (pvz., įgyto ištekan). Žvilgsnis į kai kurias teismo bylas dėl kilmingumo, savo ruožtu, ne tik atskleidė Statutų nuostatų įgyvendinimą, bet ir bylojo apie savo kilmingumą ginančiųjų, jį užginančiųjų ar jo siekiančiųjų požiūrį, kas tai. Kaip ir Statutų atveju, kilmingumą laidavo kilmingumas, kuris galėtas įrodyti priklausymu iki tol kilmingai giminei; įrodymus siejant su iki tol vykdyta kilmingojo tarnyba, senatį vis tiek grindė tėvų ir protėvių tradicija. Pagrindinis kilmingumo kriterijus buvo filiacija, o įrodymas – kraujo giminystė. Filiacijos ir kilmingumo sąsaja atsiskleidė ir sprendžiant nesantuokinių vaikų statuso klausimą. Konsekventiškai kilmingumo išvedimo procedūros esmei nesugebėjimas pagrįsti savo kilmės šmeižto dėl nesantuokinės kilmės atveju taip pat grėsė prasčioko būkle. Nesantuokiniais laikomi seksualiniai santykiai kompromitavo kartinę kilmės kategoriją (šitaip darskart įrodant kilmės centriškumą narystei kilnuomenėje). Tiesa, ištaisius „gimimo ydą“ (lot. *defectum natalium*), pretenzijos į privilegijuotąją luominę padėtį buvo pagrįstos ir legalios (plg. 1526/1528 m. brolių iš Vosyliškių atvejį). Kitas kilmingųjų grupei svarbus elementas buvo kilnumas. Tiek luominės savimonės (ar net ideologijos), tiek intelektualų svarstymų apie kilmingumo esmę atveju būklės samprata buvo susieta su dorybės (lot. *virtus*, rusėn. *чhoma*, lenk. *cnota*) kategorija. Tiesa, kilmingumo ir dorybės sąsajos aiškinimai skyrėsi. Vienas iš sučiuopti įmanių diskursų buvo grįstas idėja apie kilme perduodamą, prigimtinę, kunigaikščio, didiko arba bajoro dorybę: kilmingųjų palikuonys tad ne tik kilmingi, bet ir pasižymintys įgimta dorybe. Taigi dorybės transmisija esą vyko per filiaciją. Oponuojantį požiūrį reprezentavo A. Volanas („Apie politinę arba pilietinę laisvę“, 1572 m.). Būdingai tokio tipo diskusijoms visoje Europoje ir Viduramžiais, ir Ankstyvaisiais naujaisiais laikais reformatų mąstytojas kilmingumą apibūdino kaip grįstą dorybe, tačiau nesutiko dėl to, kaip ir kodėl kilmingiesiems dorybė yra būdinga: dorybės (arba renesansinis „šaunumas“) ne paveldima nelyg krauju, o išugdoma. Įsidėmėtina, kad abu požiūrio taškai, o ir pati diskusija nemaža dalimi galimi buvo dėl to, jog lotyniškas terminas *nobilitas* turėjo bent dvi viena kitai itin svarbias prasmes: 1) priklausymą specifinei grupei; 2) kilnumą, kaip tam tikrą elgseną ir etinę kategoriją. Be to, kilnumo ir dorybės svarba kilmingumui, nors ir savaip aiškinta, būdinga ne tik savivaizdžio ir idėjų sferai (beje, aktuali ir vienas kitam oponuojantiems požiūriams), tačiau galėta aptikti ir socialinėje to meto realybėje – įmanu konstatuoti idėjų apie kilmingumą ir kilnumą sąsają su nobilitacijos – nekilingojo sukilninimo procedūros – aktu.

Literatūra

- Avižonis K., 1940 – Konstantinas Avižonis, *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Kaunas: Litanistikos instituto Lietuvos istorijos skyriaus leidinys, 1940.

- Baronas D. et al., 2022 – Darius Baronas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Gitana Zujienė, Adam Stankevič, Jūratė Kiaupienė, Gintautas Sliesoriūnas, *Valdžia, luomas, individas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. XIII–XVIII a. istorijos slinkty*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.
- Bogucka M., 1996 – Maria Bogucka, *Lost World of "Sarmatians": Custom as the Regulator of Polish Social Life in Early Modern Times*, Warsaw: Institute of History, Polish Academy of Sciences, 1996.
- Błaszczyk G., 2002 – Grzegorz Błaszczyk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002.
- Crouch D., 2005 – David Crouch, *The Birth of Nobility. Constructing Aristocracy in England and France 900–1300*, London and New York: Pearson Longman, 2005.
- Crouch D., 2019 – David Crouch, *The Chivalric Turn. Conduct and Hegemony in Europe before 1300*, Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Curtius E. R., 2013 – Ernst Robert Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages* (translated from the German), Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013 (pirmas angliskās leidimas 1953 m.).
- Delille G., 2013 – Gérard Delille, „The Shed Blood of Christ. From Blood as Metaphor to Blood as Bearer of Identity“, in: *Blood & Kinship. Matter for Metaphor from Ancient Rome to the Present*, edited by Christopher H. Johnson, Bernhard Jussen, David Warren Sabean, Simon Teuscher, New York – Oxford: Berghahn Books, 2013, p. 125–143.
- Dewald J., 2004 – Jonathan Dewald, *The European Nobility 1400–1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Dikavičius P., 2022 – Povilas Dikavičius, *Honor among Nobles in the 16th Century Grand Duchy of Lithuania*, A dissertation in History, Budapest and Vienna, 2022.
- Drungilas J., 2024 – Jonas Drungilas, „Sutuoktinės giminės fama vyro heraldikoje: Mykolo Juozapo Gorskio ir Marijonos Reginos Vainaitės vedybų atvejis (XVIII amžiaus antra pusė)“, in: *Moteris prie istorijos šaltinio. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas profesorės Irenos Valikonytės 75 metų jubiliejui*, sudarė Eugenijus Saviščevas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, p. 396–424. <https://doi.org/10.15388/MPIS.2024.17>.
- Dzermantas A., 2011 – Aliaksejus Dzermantas, „Kaip galima būti lietuviui Baltarusijoje?“, in: *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 3, p. 41–53.
- Evergates T., 1987 – Theodore Evergates, „Nobility and Nobles“, in: *Dictionary of the Middle Ages*, editor in chief Joseph R. Strayer, vol. 9, New York: Charles Scribner's Sons, 1987, p. 147–152.
- Freedman P., 1999 – Paul Freedman, *Images of the Medieval Peasant*, Stanford: Stanford University Press, 1999.
- Frost R., 2015 – Robert Frost, *The Oxford History of Poland-Lithuania*, vol. 1: *The making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569*, Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Gudavičius E., 1999 – Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999.
- Gudavičius E., 2002a – Edvardas Gudavičius, „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XIV a. 1. Bajorų luomo susidarymas XV a.“, in: *Lietuvos europėjimo keliais. Istorinės studijos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 2002, p. 142–154.
- Gudavičius E., 2002b – Edvardas Gudavičius, „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XIV a. 2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ bajorų“, in: *Lietuvos europėjimo keliais. Istorinės studijos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 2002, p. 155–167.
- Guerreau-Jalabert A., 2013 – Anita Guerreau-Jalabert, „Flesh and Blood in Medieval Language about Kinship“, in: *Blood & Kinship. Matter for Metaphor from Ancient Rome to the Present*, edited by Christopher H. Johnson, Bernhard Jussen, David Warren Sabean, Simon Teuscher, New York–Oxford: Berghahn Books, 2013, p. 61–82.
- Hoffmann R. C., 2008 – Richard C. Hoffmann, „Outsiders by Birth and Blood: Racist Ideologies and Realities around the Periphery of Medieval European Culture“, in: *The Medieval Frontiers of Latin Christendom*.

- Expansion, Contraction, Continuity*, edited by James Muldoon and Felipe Fernandez-Armest, London: Routledge, 2008, p. 149–171.
- Isaac B., Ziegler J., Eliav-Feldon M., 2009 – Benjamin Isaac, Joseph Ziegler, Miriam Eliav-Feldon, „Introduction“, in: *The Origins of Racism in the West*, edited by Miriam Eliav-Feldon, Benjamin Isaac, and Joseph Ziegler, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 1–31.
- Jablonskis K., 1979 – Konstantinas Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, sudarė ir spaudai paruošė Vytautas Merkys, Vilnius: Mokslas, 1979.
- Jakulis M., 2012 – Martynas Jakulis, „Pavainikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje XVI–XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 2012 metai*, 2, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 41–57.
- Jasiūnienė G., 2019 – Gabrielė Jasiūnienė, „Genealoginiai ryšiai Žemaitijos bajorų heraldikos šaltiniuose XVI a. antroje pusėje – XVIII a.“, in: *Bibliotheca Litwana*, t. VI: *Genealogija ir lokalinė istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 148–166. <<https://doi.org/10.15388/BibLit.2018.VI.9>>.
- Jonaitytė U., 2024 – Ugnė Jonaitytė, „Adoptarunt et levarunt: nesantuokinių vaikų krikštavėliai XVIII amžiaus Vilniaus dekanato parapijose“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 53, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, p. 19–37. <<https://doi.org/10.15388/LIS.2024.53.2>>.
- Jurginis J., 1962 – Juozas Jurginis, *Baudžiosios įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1962.
- Kiaupienė J., 2003 – Jūratė Kiaupienė, „Mes, Lietuva“: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius: Kronta, 2003.
- Kiaupienė J., Lukšaitė I., 2013 – Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos istorija*, t. V: *Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, Vilnius: Baltos lankos, 2013.
- Kiaupienė J., Petrauskas R., 2009 – Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija*, t. IV: *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529*, Vilnius: Baltos lankos, 2009.
- Kuolys D., 1992 – Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje (renesansas ir barokas)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
- Kuolys D., 2009 – Darius Kuolys, *Res Litwana. Kunigaikštystės bendrija. Pirmoji knyga: respublikos steigimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Le Goff J., Truong N., 2018 – Jacques Le Goff, Nicolas Truong, *Historia ciala w średniowieczu*, Warszawa: Aletheia, 2018 (orig. pirmas leidimas prancūzų k.: *Une histoire de corps au Moyen Âge*, Paris, 2006).
- Lukšaitė I., 1976 – Ingė Lukšaitė, „A. Volano pažiūros valstiečių klausimu“, in: *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a.–XVII a. (Acta historica lituanica, XVII)*, spaudai parengė Ingė Lukšaitė, Vilnius: LTSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1976, p. 19–42.
- Lukšaitė I., 1996 – Ingė Lukšaitė, „Andrius Volanas XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėje“, in: A. Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 35–36.
- Petrauskas R., 2001 – Rimvydas Petrauskas, „Luomai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 320–328.
- Petrauskas R., 2003 – Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius: Aidai, 2003.
- Petrauskas R., 2017 – Rimvydas Petrauskas, „Atrandant protėvius: genealoginio mąstymo prielaidos ir užuomazgos Lietuvoje“, in: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, Vilnius: LKMA Naujasis Židinys-Aidai, 2017, p. 49–77.
- Petrauskas R., 2024 – Rimvydas Petrauskas, „Žmonos, dukterys ir seserys: kilmingos moterys Viduramžių Lietuvoje (XIII–XV amžiai)“, *Moteris prie istorijos šaltinio. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas profesorės Irenos Valikonytės 75 metų jubiliejui*, sudarė Eugenijus Saviščevas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, p. 48–63.
- Pietrzyk-Reeves D., 2020 – Dorota Pietrzyk-Reeves, *Polish Republican Discourse in the Sixteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

- Pociūtė D., 2000 – Dainora Pociūtė, „Prigimties pančiai ar įstatymų laisvė: kai kurie Mikalojaus Daukšos *Postilės* „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“ aspektai protestantų minties kontekste“, in: *Literatūra*, 38 (1), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2000, p. 23–31.
- Railaitė-Bardė A., 2020 – Agnė Railaitė-Bardė, *Origo et arma. Kilmė ir herbas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.
- Rzewuski P., 2022 – Paweł Rzewuski, *Monarchia mixta czyli poszukiwanie suwerena. Studium koncepcji władzy w I Rzeczypospolitej w latach 1505–1609*, Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego, 2022.
- Saczyńska-Vercamer M., 2024 – Monika Saczyńska-Vercamer, „O naprawianiu urodzenia, czyli supliki *de defectu natalium* z metropolii gnieźnieńskiej do Penitencjarii Apostolskiej w XV w.“, in: *Studia historica Gedanensia*, t. XXV, część 1: *Bastard, bękart, wylęganiec. Obyczajowe i prawne aspekty losu dzieci nieślubnych w dziejach*, pod redakcją Aleksandry Girzstowt-Biskup i Julii Możdżeń, Gdańsk: Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego, 2024, p. 45–46.
- Saviščevas E., 2010 – Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitais 1409–1566 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Saviščevas E., 2016 – Eugenijus Saviščevas, „Rikių šešėlis: kelios pastabos apie XIII a.–XIV a. pradžios baltų genčių aristokratiją ir jos likimą“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos. Profesorius Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarytojai Vydas Dolinskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai, 2016, p. 112–129.
- Smith S. B., 1986 – Steven B. Smith, „Goodness, Nobility & Virtue in Aristotle's Political Science“, in: *Polity, Autumn, 1986*, vol. 18, Chicago, 1986, p. 5–26.
- Smoczyński W., 2007 – Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego = Lietuvių kalbos etimologinis žodynas*, Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- Smoleński W., 1954 – Władysław Smoleński, „Szlachta w świetle własnych opinii“, in: *Wybór pism*, red. Celina Bobińska, Warszawa: Książka i Wiedza, 1954, p. 1–26.
- Szymański J., 2012 – Józef Szymański, *Nauki pomocnicze historii (wydanie szóste)*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2012.
- Śnieżko D., 2018 – Dariusz Śnieżko, „Corpus nobile“, in: *Společenstvo Staropolskie. Seria nowa, Tom V. Společenstvo a elity*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2018, p. 117–126.
- Świderska-Włodarczyk U., 2017 – Urszula Świderska-Włodarczyk, *Homo nobilis. Wzorzec szlachcica w Rzeczypospolitej XVI i XVII wieku*, Warszawa: PWN, 2017.
- Teuscher S., 2013 – Simon Teuscher, „Flesh and Blood in the Treatises on the *Arbor Consanguinitatis* (Thirteenth to Sixteenth Centuries)“, in: *Blood & Kinship. Matter for Metaphor from Ancient Rome to the Present*, edited by Christopher H. Johnson, Bernhard Jussen, David Warren Sabean, Simon Teuscher, New York–Oxford: Berghahn Books, 2013, p. 83–104.
- Wisner H., 1978 – Henryk Wisner, *Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI–XVII wieku*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978.
- Wittig C., 2022 – Claudia Wittig, *Learning to be Noble in the Middle Ages. Moral Education in North-Western Europe (Disputatio, vol. 33)*, Turnhout: Brepols, 2022.
- Wroniszewski J., 1997 – Jan Wroniszewski, „Wywody szlachectwa w Małopolsce XIV i XV wieku. Kwestia autentyczności najstarszego wywodu z 1335 r.“, in: *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań: Poznańskie Tow. Przyjaciół Nauk, 1997, p. 227–239.
- Zakrzewski A., 2013 – Andrzej Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa: Campidoglio, 2013.
- Zakrzewski A., 2015 – Andrzej Zakrzewski, „Przemiany szlachectwa litewskiego, XVI–XVIII wiek. Prawo a praktyka“, in: *Социальные группы и их влияние на развитие общества в XVI–XIX веках = Grupy społeczne i ich wpływ na rozwój społeczeństwa w XVI–XIX wieku*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 24–35.

- Грыцкевіч А., 2007 – Анатоль Грыцкевіч, «Баяры», in: *Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя*. У 2 т. Т. 1: Абаленскі – Каденцыя, Мінск: БелЭн, 2007, р. 297.
- [Gryckevich A., 2007 – Anatol' Gryckevich, «Bayary», in: *Vyalikae knyastva Litouskae: Encyklopedyya*. U 2 t. T. 1: Abalenski – Kadencyya, Minsk: BelEn, 2007, p. 297.]
- Дзермант А., 2014 – Аляксей Дзермант, „Як можна быць літвінам у Беларусі?“, in: *Беларусь в европейском контексте: актуальные дискуссии о нациостроительстве = Беларусь у еўрапейскім кантэкście: актуальныя дыскусіі пра нацыябудаўніцтва*, Вильнюс, ЕГУ, 2014, р. 112–141.
- [Dzermant A., 2014 – Alyaksej Dzermant, „Jak mozhna byc' litvinam u Belarusj?“, in: *Belarus' v evropejskom kontekste: aktualnye diskussii o naciostroitel'stve = Belarus' v eurapejskim kanteksce: aktual'nyja dyskusii pra nacyjabudaunictva*, Vil'nyus, EHU, 2014, p. 112–141.]
- Любавский М., 1900 – Матвей Любавский, *Литовско-русский сеймъ. Опыт по исторіи учрежденія въ связи с внутреннимъ строемъ и внешнею жизнью государства*, Москва: Университетская типографія, 1900.
- [Lyubavskij M., 1900 – Matvej Lyubavskij, *Litovsko-russkij sejm. Opyt' po istorji uchrezhdeniya v svyazi s vnutrennim stroem i vneshney zhizn'yu gosudarstva*, Moskva: Universitetskaya tipografiya, 1900.]
- Любавский М. К., 1915 – Матвей К. Любавский, *Очеркъ исторіи литовско-русскаго государства до Люблинской уніи включительно*, Москва: Московская художественная печатня, 1915.
- [Lyubavskij M. K., 1915 – Matvej K. Lyubavskij, *Ocherk istorji litovsko-russkavo gosudarstva do Lyublinskoj unji vkluchitel'no*, Moskva: Moskovskaya chudozhestvennaya pechatnya, 1915.]